

1877–1878 HARPLERİNDE AĞRI BÖLGESİNDE GÖÇ HAREKETLERİ

THE MIGRATION ACTIVITIES IN THE DISTRICT OF AĞRI IN THE WARS OF 1877–1878

Erol KAYA *

ABSTRACT

Ağrı and its surrounding, in every period of the history, faced to face continuously the population movements because of it was on the roads of the trade and invasion. The Turkish immigrations continued from the 11. century to the 14. century. One of the important migration activities became in 1579, the other was also in 1877–1878. In these years; the migration movement became from Caucasia to this district, from this district to the interiors of Anatolia. These population movements, in the historical period, formed the demographic structure of this region.

Keywords: Ağrı, Migration, Demographic Structure.

ÖZET

Ağrı ve çevresi tarihin her döneminde ticaret ve istila yolları üzerinde bulunduğu için sürekli nüfus hareketlerine sahne olmuştur. Türk göçleri XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bölgede ki önemli göç hareketlerinden biri 1579 tarihinde, diğeri ise 1877–1878 tarihlerinde meydana gelmiştir. Bu yıllarda; Kafkasya'dan bölgeye bölgeden de Kafkasya'ya ve Anadolu içlerine göç hareketi olmuştur. Tarihi süreç içerisinde bu nüfus hareketleri bölgenin demografik yapısını şekillendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ağrı, Demografik Yapı.

1. GİRİŞ

Ağrı bölgesi, ticaret ve istila yolları üzerinde bulunmaktadır. Stratejik konumu nedeniyle Anadolu'nun kapısı olarak nitelendirilmektedir. Bölge birçok medeniyet ve devlete beşiklik yapmıştır. Konumun itibarıyla, tarihi süreçte bölgede hızlı bir nüfus değişimi yaşatmıştır. Türklerin bölgeyi fethine kadar; Farisilerin, Gürcülerin ve Ermenilerin yaşadığı ve sürekli de devletlerarasında el değiştirilen bir yerdir. Bölge uzun süre Doğu Roma (*Bizans*) hâkimiyetinde kalmış ve Bizans-İran, Bizans-Arap mücadele-

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fak., e-posta: Kaya_er@hotmail.com.

lerine sahne olmuştur (Kırzioğlu, 1992, s.189; Streck, 1993, s.317; Honigman, 1970, s.43)

1015–1021 tarihlerinden itibaren Çağrı Bey komutasında Türkler bölgeye akınlar tertip etmişler ve yarım asır içerisinde bölgenin kaderi değişmiştir. Ordularla beraber gelen Türk gruplar bölgeye yerleşmişler ve vatan yapma düşüncesiyle iskân politikası takip etmişlerdir (Darkot, 1993, s.341; Darkot, 1989, s.368; Yınanç, 1993, s.192; Mateos, 1987, s.49; Sevim-Yücel, 1989, s.50). Bu fetih ve iskân siyaseti Alparslan ve Melik şah döneminde de artarak devam etmiştir.

Bölge tarihi süreçte sırasıyla Moğollar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve nihayet Osmanlıların yönetiminde kalmıştır. Bölgedeki nüfus ve göç hareketleri tarihi süreçte devamlı vuku bulmuştur. Bunlardan birisi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Osmanlı Sultanı II. Mehmet'e Otlukbeli'nde yenilmesiyle başlar, savaş öncesi ve sonrasında bölgedeki Türkmenler Akkoyunluların safında yer almışlardır. Ancak malubiyetle beraber, bölgedeki Türkmen gruplar büyük bir göç hareketiyle İran'a gitmişlerdir. Bu Türkmen grupları tarihin sonraki dönemlerinde Safevi devletinin kurulmasında ana unsurlardan birisi olacaktırlar (Erzi, 1974, s.179; Sümer, 1993, s.392; Sümer, 1992, s.2; Bitlisi, T.S.A, Revan ktb. No. 1540).

2. 1877–1878 HARPLERİNDE GÖÇ HAREKETLERİ

Türk tarihi içerisinde göçün önemli bir yeri vardır. Bu göçler iki türlü olmuştur: Birincisi; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yapılan fetihler nedeniyle Anadolu'nun dışına doğru yapılırken, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına paralel olarak bu defa Anadolu'ya yapılan göçlerdir. Bu göçmenlere “*muhacir*” denilmektedir. İkincisi de bu makalenin konusunu teşkil eden, işgale uğrayan bölgelerde bulunan Müslüman-Türk ahalisinin, işgale uğramamış bölgelere doğru yaptığı zorunlu göçlerdir. Bu ikinci tür göç hareketlerinin dramatik bir örneğini de 1877–1878 senelerinde Ağrı bölgesindeki göç hareketleri oluşturmaktadır.

Bölgede Osmanlı-İran hâkimiyet mücadelesinde Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'nin etki alanını daraltmak ve kızılbaş eğilimlerinin önüne geçebilmek için 1579 Diyarbakır ve çevresinden vesikalarda “*sahib-i aşiret*” olarak kayd edilen sünni aşiretler bölgeye getirilip yerleştirilmiştir (K.K. TD.205, s.15; BOA. Mühimme Defteri no:38 s.115; s.104).

Bölgedeki nüfus değişimi ve göç hareketlerinin en önemli merhalelerinden birisi de 1877–1878 Osmanlı-Rus harpleri esnasında Kafkasya'dan bölgeye, bölgeden Anadolu'nun içlerine ve bölgeden Kafkasya'ya olmuştur.

Gerek Kırım'ın gerekse Kafkasya'nın Rusya'nın eline geçmesinden sonra bu ülkelerden Osmanlı topraklarına doğru büyük bir göç hareketleri başlamıştır. 1723'te başlayan Osmanlı-İran savaşları imparatorluğun doğu sınırlarından bir takım göç ve iskân problemlerinin doğmasına sebep olmuştur. Revan'ın fethi sırasında Revan Nahiyelerinden olan Sürmeli vesaire'den 80, Şuregel, Abarant ve diğer bölgelerden 226 adet köy halkı evlatları ve eşyaları ile beraber. Beyazıd çevresi ile Kars Eyaleti kazalarında geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Savaş alanı içinde kalan esas yurtlarının harap olması dolayısıyla onların eski yerlerinde nakledilmeleri gecikmiş ve bunun üzerine ahalinin müracaatları sonucunda harap edilen yerlerin imarı şartı ile eski yerlerine yerleştirilmeleri hakkında bir ferman çıkmıştır (Asım, 1282, s.302; Arif Bey, 1973, s.27–32).

Kırım ve Kafkasya'da hâkimiyetini tesis etmeye çalışan Rusya bu bölgedeki Müslüman Türk halkı üzerindeki baskıların artırdı. Bunun neticesinde 1780–1800 döneminde 15.000, 1828'de 12.000 civarında Kafkasyalı vatanlarını terk etmişlerdir (Günaydın,1948, s.70). Kafkasya'dan asıl büyük göçler 1860'tan sonra olmuş 1876'ya kadar ki, bu süre içerisinde göç eden sayısı 700 bine ulaşmıştır (Günaydın, 1948, s.72).

Rusya'nın işgalinde kalan topraklardan Anadolu'ya yönelik göçlerin ana nedeni; bu devletin gelişme amacına uygun olarak takip ettiği baskı politikasıdır (Kazgan, 1970, s.311; Eren, 1966, s.1). Bu politika 1878 öncesinde olduğu gibi sonraki yıllarda da siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda bütün hızıyla devam etmiştir. Rusya'nın işgal ettiği topraklardaki Türk ve Müslüman toplulukları göçe zorlayan politika çok yönlüdür. Bu politikanın ana ilkeleri Rus olmayanların kimliklerini değiştirerek Ruslaştırmak topraklarını ellerinden alarak yoksullaştırmak sürgün etmek katletmek Hıristiyan unsurlar aracılığıyla bunaltmak ve yetkilerini ellerinden alarak etkisiz hale getirmek şeklinde özetleyebiliriz. Ruslar ele geçirmiş oldukları Kafkasya-Kırım'da sürgün ve katliamlar şeklinde baskılarını artırarak devam etmiştir. 1877–1878 savaşında Osmanlı devletinin tarafını tutan ve Ruslara karşı ayaklanan Müslüman-Türk insanı bunun faturasını çok ağır biçimde ödemiştir.

Bu dönemde benzer hareketler Rusya'nın eline geçen Beyazıd, Eleşkirt havalisinde vahşice gerçekleştirilmiştir. Savaş sırasında savunmasız

hale getirilen Müslüman köyleri Rus birliklerine mensup askerler ve Hıristiyan ahalî tarafından yağmalanmış camiler ve okullar kapatılmış, kadınları tecavüz edilerek erkekler Sibiryaya sürülmüştür (Şimşirgil, 1990, c.I, s.24; Erkan, 1996, s.41; İpek, 1997, s.102). Eleşkirt taraflarında yerleşim birimleri Müslüman ve Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın mallan talan edilmiştir. Buna benzer hadiseler Beyazıt sancağının diğer bölgelerine uygulanmıştır. Bütün bu uygulamalar Cenevre sözleşmesinin ruhuna aykırı olarak yapılmıştır, *"savaş zamanında her milletten yaralıların tedavi edilmesi ve bunların hastane personeli ile koruma altına alınmasını"* ön görmektedir (Erkan,1996, s.172).

Ağrı'da 1877–1878 yılları arasında göç hareketleri bu havaliden batıya doğru olmuştur. Savaşın bitmesinden sonra Ağrı ve havalisi Kafkasya'dan gelen Müslüman muhacirlere ev sahipliği yapmıştır. Bu göçler esnasında muhacir olan halkın hissettiklerini yansıtmaları bakımından Hacı İsa Bey¹ adlı bir şahsiyetin koşması çok anlamlıdır.

Elveda elveda dumanlı dağlar
Göllerde yeşilbaş sunalar kaldı.
Sedri mermer ağ suvalı Otağlar
Her daşı gevherden binalar kaldı

Kaleler kuleler dem dem hanalar
Ona mehnan oldu beyler ağalar,
Medrese mescitler hoş minareler
Cennette oğşayan hanalar kaldı

Mevla'yı seversen beyhude yanma
Sefil Hacı İsa'yı derdi yok sanma
Vatanı terk etmek gam değil amma
Emektar atalar analar kaldı

Hacı İsa Bey

Osmanlı Devleti 1877–1878 savaşını kaybedince Kafkasya'dan Anadolu'ya büyük göç dalgaları olmuş ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göçleri destekleyen bir siyaset takip etmiştir.

¹ Hacı İsa Bey, Karapapak Salyanoğulları aşiretinden Mehmet Bey'in oğludur. 93 harbi esnasında Kars'ın Ruslar eline geçmesinden dolayı Çıldır'ın Urta köyünden Ağrı Tutak'ın Yukarı Derik köyüne geldi. Şimdiki adı İsa Abad (şimdiki adı Gölbelen) olan köyü kurdu. Soyadı kanunu beraber ailesi Kılıç soyadını almıştır.

Osmanlı devletinin 1877–1878 harbinden sonra göçmenlere özellikle Kafkasyalı göçmenlere gösterdiği özel ilgiye dönemin padişahı II. Abdülhamit panislavist ya da “*İttihadı İslâm*” fikrinin bir tezahürü olarak değerlendirebiliriz (Özcan, 1992, s.35).

II. Abdülhamit'in bu ideolojiye uygun olarak Doğu Anadolu'daki Müslüman nüfusu çoğaltmak için çalıştığı bilinmektedir. Nitekim 17 Recep 1305 (1 Nisan 1887)'deki bir iradesiyle Kafkasya'dan gelecek, göçmenlerin Trabzon yoluyla Erzurum, Tercan, Beyazıd, Van ve Hakkâri'ye sevk edilmelerini istemiştir. Bu iradeye fazla riayet edilmediğinden dolayı bunun sebeplerini 2 Cemaziyel-ahir 1312 (1 Aralık 1894) de bu karara niçin uyulmadığının sebepleri sorulmaktadır (BOA. Yıldız Hus. 314/14). Belgede; “*Anadolu'nun Rusya hududundan bed ile Hitta-Irakeye'nin Basra cihetine kadar pek çok hali arazi bulunması ile oralar da muhacirin iskânı nüfus-i islamiye'nin tezyidi ile imar-ı memleket ve teraldd-i varidat-ı devlete ve takviye-i sınıfı askeriye medar olacağını bena en nüfusu islamiyenin memalik-i şahane de teksir-i ve akvam-ı saireye rüchanlarını muhafazası ve servet-i sümanlarının tevsi-i esbabının istihsaline müterettip tedavir ileride karalaştırmak üzere evvel-i bağ evvel nüfus-u islamiyetinin hicreti temin olunmalıdır*” (BOA.İrade Dâhiliye, 1315 B.3/38).

Bu dönem Dağıstan'dan Erzurum ve Beyazıd havalisine gelen birçok göçmen Rus askerlerinin silahla müdahalesi neticesinde ölmüş veya yaralanmıştır (BOA. Yıldız Res. 114/102). Göçmenlerin iskân için başta Bursa olmak üzere batı illerini tercih etmeleri ve hükümetinde imkânlar nispetinde isteklerin yerine getirmeye çalışması sonucu bu illerde sıkışıklıklar yaşandı. Mahalli idarecilerin bundan şikâyetçi olmaları üzerine doğu illerinde göçmen iskânına uygun araziler aranmaya başlandı (BOA. Meclis-i Vükela Mazbatası Defter 30 Belge 28).

1877–1878 Osman Rus savaşları sırasında Kafkasya'dan ve özellikle Kars yöresinden göç eden muhacirlerin büyük bir kısmı Beyazıd Vilayetinin değişik yerlerine iskân etmişlerdir. Kars'a yakınlığı sebebiyle göçmenlerdin muhtemel bir geri dönüş esnasında fazla eziyet çekmeleri düşüncesinin buna yol açtığını söyleyebiliriz.

Kafkasya'dan ve Kars'tan Beyazıd Sancağına göç eden gruplar şunlardan oluşmaktadır. Kara Papaklar, Terekemeler, Azeri Türkleri, Kars'ın yerli bey aileleri bu zümredendir. Bu dönem Beyazıd Sancağında yaşayan Ermeni ve Yezidi kökenli insanların bir kısmı da gelen göçlerin aksi yönde yani Rusya'ya göç ederek Erivan ovalarına yerleşmişlerdir. Erivan ovala-

rına göç eden sancak nüfusunun büyük çoğunluğu Eleşkirt ve Beyazıt Nahiyele dâhilinden olmuştur 1893 yılında Rusya'ya terk edilen topraklardan sınırın beri tarafına göç eden Zilanlı ve Celali aşiretleri Beyazıt Sancağını hemen iskân edinmeyerek bir süre sancak dâhilindeki Sinek Yaylasının eteklerinde barındırılmışlardır (Şimşirgil, 1990, c.II, s.172).

Göçmenler İstanbul'a başvurarak iskânlarının yapılmadığı takdirde tekrar Rusya topraklarına göç edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Meclis-i Vükela bunların iskânlarının bir an önce yapılabilmesi için Beyazıt Mutasarrıfı Defter-i Hakan-î memuru ve Beyazıt komutanından oluşacak bir komisyon kurulması kararlaştırıldı (BOA. Yıldız Hus. 314/88). Komisyon 12 Kasım 1894'te göçmenlerin Beyazıt Sancağı'ndan iskânlarını tamamlayarak bunların 14 eski köydeki boş arazilere yerleştirilmiştir. Bu köylerde hane ve nüfus sayıları tablo da gösterilmiştir (BOA. Meclis-i Vükela Matbaası Defter 71 Belge. 61).

Tablo 1. Beyazıt Sancağında Göçmenlerin Yerleştikleri Köyler

Köy Adı	Hane	Nüfus
Benay-ı Miliç Karyesi	3	26
Çatır Merzel Karyesi	16	101
Çatırülya Karyesi	3	31
Dede Maksut Karyesi	21	123
Hacı Hanyo Karyesi	15	95
Hamzikan-ı Sufla Karyesi	4	25
Han Köy Karyesi	9	53
Haydaroğlu Karyesi	7	46
Kas Karyesi	11	69
Kasur Karyesi	20	116
Mizangi-i Ülya Karyesi	4	34
Oharik Karyesi	48	324
Zeyt Oharek Karyesi	13	62
Zorova Karyesi	15	88
Toplam	189	1193

Tablo 2. Beyazıt Sancağında Aşiretlerin İskânına Açılan Yeni Köyler

Köy Adı	Hane	Nüfus
Abdi ile Görgörek Harabesi	16	117
Hoş Merkadim ile Murad Yüzü Harabesi	32	214
Kilise Harebesi	10	72
Pireli Harabesi	10	74
Salıverdi ile Bedilli Harabesi	11	69
Toplam	79	540

Kafkasya'dan Osmanlı devletine göç ettirilen zümreler buldukları köylerdeki bütün varlıklarını terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bu şekilde göç eden ve çocuğunun üstündeki giyeceğinden başkası herhangi bir şeyi bulunmayan tam bir yardıma ve bakıma muhtaç olan bu göçmenlere tabii ki devletin el uzatması ve yardım etmesi lazım gelirdi.

Osmanlı Devleti'nde kendisine büyük külfetler açmasına rağmen bu göçmenlere bütün imkânlarını kullanarak çeşitli yardımlarda bulunmaya çalışmıştır. Yapılan yardımları genellikle para, arazi, zahire, ev sağlık ve eğitim yardımı şeklinde olduğunu söyleyebiliriz (Sofuoğlu,1995, s.185).

3. SONUÇ

Anadolu insanların göç olgusuyla tanışması büyük ölçüde, Kafkasların Rus işgaline girmesiyle birlikte, Kafkasya'da yaşayan binlerce Türk'ün Anadolu'ya göçü ile başladı. Devlet tarafından Anadolu'nun değişik bölgelerinin yanı sıra Ağrı ve havalisine de yerleştirilen bu insanlar zaman içerisinde geldikleri yeni coğrafyada ki insanlarla kaynaşarak, acıları ve sevinçleri birlikte paylaştılar. Bu göçler esnasında yerlerinden yurtlarından olan bu insanların, devlet ve Anadolu insanının yardımlarına rağmen çok derin tranvalar yaşadıkları muhakkaktır.

Rus işgali altına giren Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki Müslüman halk, işgal altında yaşamamak için cephe gerisindeki memleketlere göç etmek zorunda kalmıştır. Gittikleri yerlerin mali ve sosyal durumu, göç etmek zorunda kaldıkları yerlerde daha iyi durumda olmamasına rağmen hiç değilse düşman yönetimi altında değillerdi ve bağımsız olarak hayatlarını sürdürebiliyorlardı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve mültecilere gerekli şekilde yardım edememesi, gidilen memleketlerinde ekonomik durumunun oldukça olumsuz olması göç esnasında ve yeni memleketlerinde göç edenlerin büyük sıkıntılar çekmeleri kaçınılmaz olmuştur.

4. KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

BOA. Yıldız Hus. 314/14, 134/88.

BOA. Yıldız Res. 114/102.

BOA. İrade Dâhiliye. 1315 B. 3/38.

BOA. Meclis-i Vükela Mazbatası Defteri. 30 Belge 28, 71/61.

BOA. Mühimme Defteri no. 38/115.

Kuyud-ı Kadime (K.K) T.D. 205.

2.Araştırma Eserler

- Darkot, B. (1993). “Bayezid”, *İ.A*, MEB., İstanbul.
- Darkot, B. (1991). “Bayezid”, *DİA*, TDV., Ankara.
- Eren, C. (1966). *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meselesi*, TTK., Yay, İstanbul.
- Erkan, S. (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri, 1878–1900*, KTÜY., Trabzon.
- Erzi, A. (1974). “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, *Belle-ten*, 18 /70.
- Ethem, F. (1948). Günaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri*, İstanbul.
- Honigman, E. (1970). *Bizansın Doğu Sınırları*, (çev. Fikret İşıltan), TTK., İstanbul.
- İdris-i Bitlisi, *Selimnamesi*, T.S.A Revan ktb. No.1540.
- İpek, N. (1997). “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler (1877–1900)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 102–134.
- Kazgan, G. (1971). “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 1–4, 311–322.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Kafkas Ellerinin Fethi*, TTK Yay., Ankara.
- Küçük Çelebizade İsmail Asım, (1282). *Asım Tarihi*, İstanbul.
- Özcan, A. (1992). *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, TDV., İstanbul.
- Sevim, A., Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi*, TTK Yay., Ankara.
- Şimşirgil, B. (1990). *British Documents on Ottoman Armenians Volume, I, II, III, IV, V*, TTK Yay., Ankara.
- Sofuoğlu, A. (1995). “Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Safası, 1903–1904 (R.1319) Yılında Meydana Gelen Göçler”, *Türk Kültürü*, 383, Yıl.33, s.185–189.
- Sümer, F. (1993). “Karakoyunlular”, *İ.A*, MEB. Yay., İstanbul.
- Sümer, F. (1992). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yay., Ankara.
- Streck, (1993). “Ermeniye”, *İ.A*, MEB, İstanbul.
- Urfalı Mateos, (1987). *Vekayinamesi*, (çev: D. Anderesyon), TTK Yay., Ankara..
- Yınanç, M.Y. (1993). “Çağrı Bey”, *İ.A*, MEB. Yay., İstanbul.

* * * *